

Bugari Palčani: nova lingvistička istraživanja

Političke promene tokom poslednje dekade dva-desetog veka i uspostavljanje niza novih i starih-novih državnih i regionalnih granica i prisilne migracije ruralnog stanovništva (tradicionalne ciljne grupe lingvističkih istraživanja na Balkanu) neminovno su dotakle i lingvistiku u Srbiji i, istovremeno, privukle brojne druge istraživače, koji sa distance jednostavnije sagledavaju lokalne procese, ali i sa manje pritiska obavljaju terenska istraživanja i objavljuju svoje rezultate. Klasična deskriptivna dijalektologija se u Srbiji danas prihvata i analize etničkih problema na terenu, a svoje mesto u antropološki i sociološki orijentisanj lingvistici zauzimaju terenska istraživanja izbeglica, raseljenih lica, dijaspore, enklava, malih etničkih grupa i višejezičnih zajednica.

Etničke manjine i grupe, kako ukazuje lingvista Ranko Bugarski, pored prava na negovanje svoje etničke i kulturne posebnosti, imaju i obavezu lojalnosti državi u kojoj žive: kako se ove dve stvari ne mogu postići u okviru jednog jezika kao prirodno rešenje nameće se višejezičnost. Jedan jezik služi očuvanju identiteta unutar grupe a drugi – komunikaciji izvan nje. Integracija koja podrazumeva uključivanje u širu sredinu, ali uz očuvanje sopstvenih jezičkih i kulturnih specifičnosti pravi je način da se izbegne izbor između asimilacije i getoizacije. Ovakva jezička ravnoteža, pored umanjivanja etničke napetosti, donosi i sociopsihološku i opštedruštvenu dobit, tako što monolingvalni etnocentrizam preobraća u multilingvalnu i multikulturalnu toleranciju.

Fenomeni jezičkog kontakta dugo su bili ignorisani od strane lingvista i dijalektologa u „matičnim nacijama“, zbog nepostojanja interesa za priznavanje aktuelnog stepena jezičkog mešanja uslovljenog potpunom bilingvizacijom jezičkih manjina. Imajući u vidu ubrzanu lingvističku degeneraciju, koja je već stvorila

drugu generaciju semi-govornika, „situaciono kodno preključivanje“ postalo je pravilo u porodičnoj upotrebi između tri generacije, dok razmere „konverzionog kodnog preključivanja“ zavise od etno-političke samoidentifikacije govornika. Lingvistička kompetencija govornika, posebno u graničnim zonama, otkriva široke

diskrepance, koje se na nivou ličnih biografija mogu objasniti kao radne migracije i prekogranični kontakti.

U nastavku ovog priloga, na primeru Bugara katolika – Palčana, biće razmotreni rezultati istraživanja izolovanih etničkih zajednica koje nisu institucionalno priznate od strane države u kojoj žive i nevidljive su u javnom diskursu. U balkanološkim studijama se, sa akcentom na jezičke fonome, ovakve zajednice nazivaju: jezička ostrva, male jezičke zajednice, etnolingvističke zajednice; sa akcentom na

Karolj Gančov, Ana Parajov i Jani Jankulov, Skorenovac

fenomen 'vidljivosti': skrivene manjine, fantomske manjine, kripto-manjine; u ovom smislu se koristi i termin manjine bez matične države, i dr. Ove manjine ne žele promenu svog statusa, izbegavaju bilo kakvo izlaganje javnoj pažnji i ne traže specijalan tretman i prava. Mada su javno nevidljive i bez aktivne političke uloge u društvu, ove male etničke grupe ipak uživaju značajnu pažnju u diskursu koji oblikuje „zamišljanje“ nacionalnih zajednica. Skrivena manjina je uslovni termin koji je početkom 2000. predložila interdisciplinarna grupa istraživača na Univerzitetu u Gracu (grupa je uključivala istoričare, etnologe i lingviste) i koji je inicijalno

trebalo da pokrije nekoliko službeno nepriznatih malih etničkih grupa na prostoru Austrije, Slovenije i Hrvatske. Ovaj termin je nešto kasnije primenjen i u balkanologiji (posebno u zborniku radova Skrivene manjine na Balkanu u izdanju Balkanološkog instituta SANU, 2004) gde su prihvaćene iste osnovne premise sadržaja termina: skrivene manjine su brojčano male populacije sa zajedničkim poreklom i nerešenim statusom prema državi u kojoj žive (same ne žele da traže manjinska prava ili im to nije dopušteno), bez sopstvene intelektualne elite, obično ne nastupaju kao politički subjekti, lojalne su prema državi u kojoj žive. Unutar same grupe postoji komunikacija: zajednički jezik, religija, običaji; dok se dugotrajni otpor asimilaciji duguje lokalnoj tradiciji. Među brojna otvorena pitanja u domenu istraživačke etike spada i pitanje vizuelizacije skrivenih manjina i njihove političke instrumentalizacije, jer, sami pripadnici često nisu ostavili pisane tragove o sebi, pa o njima govore drugi. Postmoderna antropologija se već duže vreme zalaže za adekvatnu reprezentaciju drugog (daje glas onima koje istražuje); danas i lingvisti (pre svega u okviru lingvističke antropologije) u istom smislu ističu princip „restitucije“ istraživanoj zajednici. Istoričar Kristijan Promicer, jedan od tvorca koncepta skrivenih manjina ukazuje da je svako naučno istraživanje skrivenih manjina neka vrsta „vizuelizacije“ i time se skrivenoj manjini uskraćuje status skrivenosti.

Proučavanje malih etničkih zajednica iz perspektive jezičke ideologije omogućavaju istraživaču da izbegne (ili bar umanj) opasnost od produkcije diskursa koji je i sam ideološki opterećen. Takvim pristupom istraživač vodi računa o unutrašnjoj logici koja vlada u zajednici, o ulogama u zajednici i interpretativnim modelima koji su sa tim ulogama povezani; analiza tih interpretativnih modela „daje glas“ samim govornicima jezika, te se time izbegava opasnost od retorike koju ti govornici ne bi mogli smatrati svojom.

Preispitivanje mogućnosti kvalitativnih istraživanja manjina i manjinskog identiteta u savremenoj Srbiji u okvirima antropološke lingvistike karakteristično je za zbornike radova, ali i niz pojedinih radova saradnika Balkanološkog instituta SANU. Redovna problematizacija primenjene analitičke metode od strane samih istraživača pokazuje se kao konstanta, a i usvo-

jena metoda terenskog rada uglavnom je stabilna na duži rok (što iziskuje i jedan od inicijalno postavljenih ciljeva: prikupljanje baze međusobno uporedivih podataka). Lingvistička terenska iskustva u radu sa brojča-

Kobkasi na ratovackim nasipima iz 1920. godine

Zeteci na parnim mašinama

Ivanovacki blasi na Umavi

no neznatnim i, često, statistički nevidljivim etničkim zajednicama nametnula su i prilagođavanje postojećih istraživačkih metododa rada. U pitanju su sveobuhvatna istraživanja Banjaša (Roma rumunskog maternjeg jezika) u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, zatim na Kosovu – Đorgovaca, Čerkeza, Janjevaca/Latina, a u Banatu Hrvata kajkavaca i Bugara Palčana. U nekim naseljima današnje Srbije upravo fragmentisane, ranije seminomadske, a danas gasarbajterske zajednice tipa Banjaša bile su moguće za istraživanje samo ako im se pristupa kao teritorijalno nestabilnoj mreži mikro-zajednica, pa sve do rada sa (teritorijalno) izolovanim pojedincima.. Male etničke zajednice, kao terenska istraživačka tema, u praksi se svode na pojedinačne slučajeve, na poslednjeg govornika/pripadnika ili čak samo na sećanje drugih o njima. Počelo se od relativizacije sopstvenih naučnih stavova koja, ne eksplicitno, ali logično dovodi do relativizacije prethodnih naučnih (lingvističkih, istorijskih, antropoloških...) znanja i uvođenje u operativni naučni diskurs subjektivnog znanja (u vidu usmene istorije ili perceptivne dijalektologije).

Na primer, zahtev za istraživanje kompletne postojeće mreže naselja postavio se prilikom rada sa Hrvatima kajkavcima u Banatu. Pored relativno brojne kajkavske zajednice u Boki, radilo se i u nekadašnjim naseljima kajkavaca Neuzina i Radojevo, kao i sa brojnim pojedincima koji danas žive širom Vojvodine. Sinhrona terenska mreža naselja dopunjava se rekonstrukcijom stare mreže naselja koja se sagledava iz iskaza starijih sagovornika i koja se može datirati u prvu polovinu dvadesetog veka, period u koji spada i uspostavljanje državnih granica u Vojvodini (kada je, na primer, pomenuta mreža kajkavskih naselja uključivala i naselje Keča, danas u Rumuniji).

U fokusu ovog priloga su preseljeničke grupe bugarskog maternjeg jezika u današnjoj Srbiji: Tetevenci,

Ana Petronela Parajov, Skorenovac

Palčani i bugarski baštovani. Postojeća starija antropogeografska građa ukazuje da je insularnih zajednica Bugara u 19. veku bilo i u više naselja u centralnoj Srbiji, pre svega u Pomoravlju. Okvir koncepta skrivenih manjina ne uključuje Bugare u opštinama Pirot, Dimi-

trovgrad, Bosilegrad i Surdulica, budući da je to priznata autohtona bugarska manjina u istočnoj Srbiji koju odlikuje teritorijalni kontinuitet.

Bugari „Tetevenci“

Terenska istraživanja multietničkih zajednica Balkanološkog instituta planirala su prikupljanje podataka o očuvanosti bugarskog govora u naseljima u okolini Zaječara – Veliki Izvor i Grljan (lingvisti Maja Vukić) i u okolini Svilajnci – Dublje (lingvisti Biljana Sikimić), a obavljena su tokom 2002. i 2003. godine.

Veliki broj porodica iz Tetevena i okoline naselio je početkom 18. veka nekoliko naselja blizu današnje bugarske granice sa Srbijom: Grljan, Zaječar i Veliki Izvor. Tokom 19. veka značajan broj ljudi otišao je iz Velikog Izvora u unutrašnjost Srbije.

U gradu Zaječaru danas, prema istraživanju Maje Vukić, nema potomaka Tetevenaca koji čuvaju jezik i običaje mesta iz kojih su došli njihovi preci, iako je, prema nekim izvorima, bugarsko stanovništvo bilo čak i većinsko sredinom 19. veka, kada je grad imao nešto manje od 4000 stanovnika. Razvoj grada uticao je na migracije srpskog stanovništva ka novom regionalnom centru, a Bugari su se postepeno asimilovali do potpuno utapanja.

Selo Veliki Izvor (5 km istočno od Zaječara) prvi put se pominje krajem 18. veka kada je za ondašnje pojmove bilo veliko naselje (150 domova). Gotovo čitav vek Bugari su bili endogamni, a ukoliko neko nije mogao da se oženi u samom selu, devojkicu je tražio u bugarskim selima blizu granice. Velokoizvorci danas za svoj govor kažu da nije ni bugarski ni srpski već njihova mešavina i nazivaju ga velikoizvorski. U etničkom pogledu izjašnjavaju se kao Srbi, imaju srpska prezimena i slave slavu i seosku zavetinu, ali i dalje održavaju veze sa rođacima iz Kule i okoline, naročito iz sela Izvor Mahala.

U Grljanu (5 km južno od Zaječara) mešanje stanovništva započelo je ranije i bilo mnogo jače nego u Velikom Izvoru. O tome svedoče mešoviti brakovi, koji dopiru do četiri generacije unazad. Broj potomaka starih Tetevenaca ovde je teško utvrditi jer danas u selu, prema istraživanjima Maje Vukić, ne postoji nijedna porodica čisto bugarskog porekla. Zbog tih veza i njihov jezik pretrpeo više uticaja srpskog, nego u Velikom Izvoru, a mladi ga, osim u kući, nigde ne govore. Ipak, oni jedini od pripadnika ove migracione struje svoj govor nazivaju *bugarski*. Tetevence ovde zovu bugaraši i to određenje ima negativnu konotaciju.

U vreme oko Prvog srpskog ustanka tridesetak porodica iz Velikog Izvora iselilo se u Resavu i pored

Kao i drugi narodi i banatski Bugari imaju mnoštvo poslovice koje se često mogu čuti i u svakodnevnom govoru. Ovoga puta odabrali smo one koje jezgrovito i slikovito govore o odnosima muž – žena. Sa palčenskog jezika poslovice je prevela Petronela Marton.

POSLOVICI	POSLOVICE
<i>Lel ni jé toj svetéc, pa da mu se moliš</i>	<i>Pa on nije svetac pa da mu se moliš.</i>
<i>Maža biz putera, toj zéme na vera.</i>	<i>Muž bez snage uzima na veresiju.</i>
<i>Maža biz žina, ij konj biz juzda.</i>	<i>Muž bez žene je konj bez uzde.</i>
<i>Maža dunáse, žinata prebire.</i>	<i>Muž donosi a žena čuva.</i>
<i>Maža mu j za u tej, či žinata gu zagrej.</i>	<i>Muž je u kući ako ga žena greje.</i>
<i>Maza ij guspudár, gá žinata bás telata.</i>	<i>Muž je glava kuće a žena je telo.</i>
<i>Maža ij guspudár, gá žinata j na pazár.</i>	<i>Kada žena ode na pazar muž gospodari.</i>
<i>Maža, kojť ij guspudár, toj ima palin hambár.</i>	<i>Muž koji je domaćin ima pun ambar.</i>
<i>Maža duma: „Dáj Bože rabota“, a žinata: „Dáj mažo parata“.</i>	<i>Muž kaže: „Daj Bože posao“, a žena: „Daj mužu pare.“</i>
<i>Maža nosi tažkustite, a žinata hubustite.</i>	<i>Muž brigu brine a žena brine o lepoti.</i>
<i>Maža se smeje, a žinata revé.</i>	<i>Muž se smeje a žena plače.</i>
<i>Maža zaseva sé, a bulkata beré.</i>	<i>Muž stalno seje a mlada bere.</i>
<i>Maža ima oči za da vidi, a žinata za da bad videna.</i>	<i>Muž ima oči da vidi a žena da bude vidjena.</i>
<i>Maža se puznáva pu žinata, a ditetu pu májčata.</i>	<i>Muž se poznaje po ženi a dete po majci.</i>

Svilajna osnovalo selo Dublje. Dublje danas ima oko 1630 stanovnika, Srba i nešto Vlaha, uglavnom žena udatih u to selo. Prema etnološkim podacima i ovde je, kao u Velikom Izvoru, dugo bila zastupljena endogamija. Starosedeoći, preseljenici iz Velikog Izvora, izjašnjavaju se kao Srbi, slave slavu, a samo se stariji sećaju starih običaja. Starije generacije govore dubljanški, dok mladi govore samo srpski.

Maja Vukić zaključuje da je veća bliskost između govora Grljana i srpskog posledica mnogo fleksibilnijeg odnosa Grljanaca prema neposrednim susedima koji pripadaju nekoj drugoj etničkoj grupi, nego što je to slučaj u Velikom Izvoru. Dublje, je pak, selo ostrvo u kosovsko-resavskom i vlaškom govornom okruženju, što je dobar preduslov za očuvanje jezika ako za to postoji želja kod samih govornika.

Srpska etnološka i lingvistička literatura pominje Teteven i okolinu kao ishodište ove migracione struje sa početka 18. veka, ali ne navode primarne istorijske izvora. Maja Vukić pretpostavlja da tu migracionu struju nisu činili samo Tetevenci, već i Bugari iz drugih mesta nešto dalje od Tetevena, čiji govor ne pripada istom dijalektu. Velikoizvorci i Dubljanci svoj govor smatraju za nešto jedinstveno: ni srpski, ni bugarski, no samo "izvorski" i "dubljanški". Istar autorka smatra da su izgledi za preživljavanje bugarskog idioma u ovim naseljima veoma mali već u sledećoj generaciji.

Praktično svi potomci porodica preseljenih iz Tetevena i okoline danas se etnički deklarišu kao Srbi:

u Velikom Izvoru od 2684 stanovnika samo 9 se deklariralo kao Bugari, u Grljanu 2 od 2839, a u susednom selu Lubnica – 9, u Dublju – niko. Statistički podaci o maternjem jeziku po naseljima nisu nam bili dostupni i verovatno bi ova slika bila donekle drugačija.

Trešnjevica

Ekipe Balkanološkog instituta u selu Trešnjevica kod Jagodine istraživala je rumunski dijalekat kojim govore tamošnji Cigani. Prema antropogeografskim podacima, današnje pomoravsko selo Trešnjevica, desetak kilometara južno od Jagodine nastalo je spajanjem Velike Trešnjevice, čiji su stanovnici „većinom doseljenici i to najviše iz trnskog kraja u Bugarskoj“, a ima ih i sa Kosova, iz pirotke okoline i iz okoline Skoplja, i ciganskog naselja Mala Trešnjevica. U gornjoj mahali Trešnjevice živeli su Srbi starinci ili najstariji doseljenici, a donju mahalju (tzv. Bugarska mala), naseljavali su mahom doseljenici iz Bugarske. Neki njihovi rodovi stigli su u Trešnjevicu pre više od dvesta godina. Prema poslednjem popisu iz 2002. godine u Trešnjevici od 1137 stanovnika ima 4 Bugara. Terenski razgovori sa Srbima pokazali su da „Bugari priznaju da su došli iz Bugarske, a stariji znaju čak ime mesta svog porekla“.

Dijalektolog Sofija Miloradović ukazuje da je Trešnjevica jedino selo u paraćinskoj opštini, u čijem su govoru poznati enklitički oblici gu i gi, prvi – od lične zamenice za 3. l. j. d. ženskog roda u dativu i akuzativu,

a drugi – od lične zamenice za 3.l.mn. sva tri roda u dativu i akuzativu. Ovi oblici ličnih zamenica poznati su većini prizrensko-timočkih govora, a poznato je i to da se veliki broj osobina najistočnije, timočko-lužničke grupe govora prostire i danas po trnskom kraju (i ne samo u njemu), na bugarskoj dijalekatskoj teritoriji. Na osnovu sakupljenog materijala Sofija Miloradović smatra da oni stanovnici Trešnjevce čiji su preci doseljeni iz Bugarsko doslednije od drugih upotrebljavaju enklitičke oblike gu i gi.

U diskursu trešnjevičkih Srba sačuvana je svest o njihovom bugarskom poreklu, bilo da se o tome otvoreno govori, ili se taj podatak maskira kao npr. u iskazima koji potiču od sagovornika bugarskog porekla. U odnosu prema „Bugari-ma“ funkcionišu mehanizmi karakteristični za jezičko i socijalno markiranje skrivenih manjina koje su prošle proces asimilacije.

Antropogeograf Stanoje Mijatović je početkom 20. veka istraživao bugarske rodove u Trešnjevici i utvrdio da su doseljeni iz okoline Trna početkom 19. veka. Bugari u drugim selima Pomoravlja poznati su samo na osnovu antropogeografske građe, u pitanju su bile manje zajednice (do desetak kuća) doseljene iz okoline Trna u drugoj polovini 19. veka. I u gradu Požarevcu je još početkom dvadesetog veka postojala Bugarska mala. Stari Požarevljani pričaju da se posle 1813. i 1815. godine u Požarevac i okolna sela doselilo iz okoline Zajčara (najviše iz Velikog Izvora) oko 100 kuća, od kojih je samo polovina naseljena u Bugarskoj mali, najveći deo u selu Burjanu, a po neka

porodica i po drugim okolnim selima oko Požarevca. Iz popisa porodica vidi se da su neke bile poreklom iz Dublja. Prema poslednjem popisu u Požarevcu gradu od oko 50 000 stanovnika ima 31 Bugarin.

Palčani i Bugari baštovani

Indirektni etnolingvistički terenski podaci o Bugarima, katolicima u Banatu dobijeni su 2000. godine prilikom istraživanja jedne druge skrivene manjine, Hrvata kajkavaca, takođe katoličke veroispovesti. Naime, ispostavilo da su kajkavci u selima u srednjem Banatu – Neuzina i Boka sklapali brakove sa Bugarima katolicima iz obližnjeg sela Konak. Ipak, samo je jedan sagovornik naveo da zna bugarski, iako su u više slučajeva njihove majke bile Bugarke:

(A kako se govorilo u kući?) Kod nas hrvatski smo mi pričali u kući. (I sa ocem i sa majkom?) Pa da. Mama mi je bila Bugarka. Pa sam ja tela bugarski, al ona sve. Ja ne znam što nije tela da me uči. (Ona u kući nikad nije govorila bugarski?) Pa nije. Uvek hrvatski i samo hrvatski. Ja neki put: – Ajde malo bugarski. Neke dve-tri-četiri-pet reči znam, onako malo bugarski, ali nije tela nikada. (Da li je ona znala?) Znala, pa da. (Ona je iz Konaka?) Iz Konaka. (Tamo još uvek ima Bugara?) Ima. (A znaju da govore bugarski?) Znaju, govori oni, međusobno govori. Isto kao i ovdje Mađari. Deca sve srpski, ali sad, ne znam ni ja, slabo pričadu u kući mađarski. (E. P. 1930, Boka, od 1951. udata za Srbina).

Neposredna etnolingvistička terenska istraživanja Bugara u naselju Ivanovo u južnom Banatu započela su tokom leta 2004. U okviru istog istraživanja (2004) ekipa je kratko boravila u naselju Konak i radila sa starijim žiteljima Ivanova smeštenim u katoličkom staračkom domu u selu Boka. Tokom 2005. godine nekoliko terenskih ekipa radilo je i u Belom Blatu. Prema istraživanjima Marije Vučković, u palčanskom Belom Blatu do sredine 20. veka živele su i dve porodice Bugara baštovana, koje su se vratile u Bugarsku. Bugara baštovana bilo je i u susednom Lukinom Selu.

Istraživanje Palčana u južnobanatskom selu Skorenovac započeto je 2005. zajedno sa kolegama lingvistima iz Bugar-

Palčenska narodna pesma

Néma pára na balgarskotu monče

*Néma pára na balgarskotu monče,
Preliče kača srébaru kadońče.
Pa ima risnu ubrazče,
Kača zrelu jábalče.
Sas učite kačétu miga,
Pa misliš, či t hurtuva.
Néma pára na monče palučensku,
Nakade got kréni sé ij véselu.
Čélu nisku s čarni bravi,
Kača dve pijávci.
Gá te glade ud srám zadremi,
Usnite sa m razsmeni.
Gá doj vreme tejnite da gu izgudat,
Pa ud zlát fir tartíte mu napravat.
Tuj dubávi toj hárizma,
Ud négvata izgudenica.
Prez Faršángji na šápkata,
Hančetu ud ramáta.
Gá mené svádbata, mládata bulka
Farka okulu négu kača mátká.
Tugáz tezi dve dičeta,
Véseli kača rabčeta,
Kača u kaváz gji gladet,
Tejnite nji se rárvat.
Néma pára mladužénič palčenin,
Toj sas bulkata mu hodi gustenin.
Gá ij suvu s kučijata,
Gá ij sneč sas sanjata.
Na čitiri kone nji upregnat,
S piščire gji načičat.*

ske. Veza Palčana iz južnog Banata i male grupe Bugara baštovana u srpskim selima u Mađarskoj biće ilustrirani transkriptom dela razgovora vođenog 2005. u Skorenovcu sa Palčankom, udatom za Mađara:

Dobro, pa poznati su Palčani, Bugari su poznati kao baštovani, ja, imamo, bila sam u Mađarsku, u naše selo se bratimilo sa Rackeve, a pored je Lovre, i tamo, ovde je iz Rackeve glavni bio kod nas, a u Lovre je bio onaj, jao kako se zove, Ljubomir, on je predsednik srpske partije u Mađarsku, a iz Lovre je, i on je bio u gosti kod nas, tako da. Bila sam ja tamo, i tamo stvarno Bugari koji su otišli tamo su bili baštovani. Ali ti Bugari tamo su iz okoline Trnova jel imam jednu knjigu i baš to sam gledala. [...] a Bugari su se asimilirali sa Srbima i nekako ih je bilo sramota i da kažu da su to, ali ja Ljubomiru sam rekla, Aleksov Ljubomir. – Ljubomire, ti mi lepo reci, ti si Bugarin. Ja, pišeš ti, Ljubomir, majka ti je Srpkinja, ali otac ti je bio Bugarin. Pa kaže: – Jeste, ali, kod nas znaš kako je, ono što je, što je majka – to. A Ljubomir Aleksov, bugarsko ime. Imaju ulicu, bugarsku ulicu i tako.

Pre 1989. godine Bugari u Mađarskoj smatrani su za nepostojeće. Mađarskim zakonom o pravima nacionalnih i etničkih manjina priznaje se status nacionalne ili etničke manjine ako ona živi u Mađarskoj duže od 100 godina. Danas se Bugari smatraju za zvaničnu manjinsku zajednicu, mada ne traže prava na korišćenje svoga jezika i kulture. Njihova disperznost onemogućava definisanje geografske oblasti ili regije u kojoj žive i u kojoj se koristi jezik, pa se zato smatra za „ne-teritorijalni“ jezik. Prema podacima sa popisa iz 2001. u Mađarskoj srpski kao maternji jezik govorilo je 3388 lica a bugarski 1299; pripadništvo srpskoj manjini deklariralo je 3816 lica a 1358 – bugarskoj. Najveći broj pripadnika bugarske manjine živi u okolini Budimpešte i u samom gradu.

Grupa Bugara koja se tokom perioda od oko pedeset godina asimilovala u Lovri putem domazetskih brakova od 1881. godine, kada je evidentiran prvi, do 1922. godine kada je sklopljen poslednji srpsko-bugarski brak, bila je deo ekonomske migracije iz Bugarske po Srednjoj Evropi od kraja 19. pa sve do sredine 20. veka. U zapisu pravoslavnog sveštenika iz Lovre iz 1905. godine stoji: „Stranaca u Lovri imade 5, ostalih 651 su pravoslavni Srbi, ovamo sam ubrojao i 22 Bugarina, koji imaju svoje bašte u okolini Pešte ali odavde su oženjeni, ovde stalno prebivaju, govore dobro srpski i slave krsno ime kao i mi.“ Bavili su se povrtarstvom, a u Mađarskoj su se naseljavali većinom oko Budimpešte, gde su bile velike bašte, a i najveća pijaca. Migranti su bili većinom muškarci (bilo je i onih koji su dovozili i

žene iz Bugarske, ali znatno manje od neoženjenih muškaraca). Ako su se odlučivali da ostanu u Mađarskoj, pridruživali su se već postojećem stanovništvu, ženeći se kao domazeti.

Prema istraživanjima etnologa Mladene Prelić, ulazeći u srpske kuće kao domazeti, Bugari su naučili srpski (mada je prva generacija migranata između sebe govorila bugarski) i prihvatili srpske običaje. Uzimali su krsnu slavu koju je slavila ženina porodica, ili uzima-

Katarina Guran i Marija Madjarov, Skorenovac

li su slavu bivšeg vlasnika kupljene kuće. Proces asimilacije ipak nije tekao bez problema, jer su zabeleženi i uvredljivi etnički stereotipi („gadni“, „crni“, „neverni“ Bugarin), ispostavilo se da su se za Bugare udavale siromašne devojke bez miraza, a da se „čisti“ Srbi nisu ni u drugoj generaciji potomaka bugarskih doseljenika rado sa njima venčavali. Bugari su u Lovri primljeni u crkvenu opštinu kao ravnopravni članovi tek krajem tridesetih godina 20. veka, a pojedini sveštenici su posrblijavali bugarska imena (Minčo — Mihajlo, Pena — Persida, Gergev — Georgović, Aleksov — Aleksovič). Danas potomci Bugara u selu sami sebe smatraju za

Srbe, a tako ih i ostali Lovrani vide, potpuno su integrirani u zajednicu, jer su već u prvoj generaciji po ženskoj liniji uključeni u sistem srodničkih odnosa u selu, a maternji jezik im je bio srpski, mada niko od njih ne proiće bugarsku komponentu svog porekla. Danas u Lovri postoji 21 domaćinstvo sa bugarskim prezimenima (Aleksov, Gergev, Hristov, Ivanov, Mitev, Slavev, Dimitrov). Nekoliko starijih osoba u selu za sebe kaže zna bugarski (prva ili druga generacija migranata), dve porodice održavaju veze (dopisivanjem) sa rodbinom u Bugarskoj, a neki potomci doseljenih Bugara (treća i četvrta generacija) su putovali turistički za Bugarsku. Tri osobe u selu za sebe kažu da su Bugarim ostali se izjašnjavaju kao Srbi.

Bugari Palčani u južnom Banatu

U nastavku će biti više reči o Bugarima Palčanima, rimokatoličke veroispovesti, doseljavanim na teritoriju današnjeg srpskog Banata u nekoliko talasa tokom 19. veka. Podaci popisa stanovništva iz 2002. godine pokazuju sledeću etničku sliku o Bugarima u naseljima južnog i srednjeg Banata. Ne raspoložemo statističkim podacima o maternjem jeziku.

Mesto	ukupno	Bugari
<i>Ivanovo</i>	1131	307
<i>Skorenovac</i>	2574	77
<i>Konak</i>	996	73
<i>Jaša Tomić</i>	2982	29
<i>Stari Lec</i>	1094	9
<i>Banatski Dvor</i>	1263	8
<i>Belo Blato</i>	1477	128

U terenskom lingvističkom radu sa Bugarima Palčanima južnog Banata danas je nepohodna reafirmacija tradicionalno dijalektološki „nepogodnog“ govornika, poslednjeg govornika, datog sagovornika za malu etničku zajednicu. Svaka kvalifikacija „informatora“ / „sagovornika“ na terenu kao „pogodnog“, „kompetentnog“, „odličnog“ ili nekako drugačije određenog – dolazi od strane istraživača i uslovljena je isključivo njegovim istraživačkim autoritetom i njegovim trenutnim istraživačkim potrebama i ciljevima.

U arealno-geografskom smislu teritorija male etničke zajednice lako se definiše ako je istraživački cilj rekonstrukcija nekadašnjeg stanja. Današnja „tromeđa“ Bugarska-Srbija-Rumunija na primeru Palčana u Banatu nije direktna, ona je virtualna, imaginarna. Ako ostanemo na

teritoriji Banata, ista indirektna, virtualna tromeđa postoji, na primer, kod Čeha, Nemaca i Hrvata kajkavaca čija je dijaspora dodatno fragmentisana državnim granicama uspostavljenim posle Prvog svetskog rata. I danas postoji realni palčanski kulturni prostor bez obzira na evidentnu teritorijalnu fragmentaciju samih Palčana.

Transkript razgovora sa M.K. 1914, Palčanom iz Ivanova, vođenog 2004. u Boki (u kome učestvuje i Bugarin Palčan, NN.) odabran je kao odlična ilustracija svih karakteristika jedne „skrivena manjine“ u okviru multietničkog Banata:

MK: Uvek smo bugarski pevali. [...] Mi smo svakojako, kod nas su učili najviše bugarski, pošto smo Bugari.

(Ali u školi niste učili bugarski?)

MK: Pa pre smo učili dok se nije oženio kralj. On da smo samo bugarski učili. Kad se kralj oženio sa Rumunkom, onda su nas pomešali sa Srbima, i onda smo bili zajedno.

NN: Postala Jugoslavija, i onda zajedno.

MK: A dok se nije oženio, onda smo samo bugarski učili. Ali ipak smo mi uvek imali probu, pevanje, vežbu, to smo imali subotom, četvrtkom i nedeljom. Nedeljom su muškarci učili. Nedeljom su učili muškarci da „impuju“ voće, kako se sadi voće, kako se sadi cveće, sve. A četvrtkom mi smo imali, ženske, ručni rad. Znate? Eklanje, štrikanje, a subotom uveče, to smo učili pevanje za u nedelju. I to bugarski, na bugarski.

(A ko je bio učitelj?)

MK: Tu je bio jedan učitelj, Sofran, isto je iz Rumunije.

NN: A kako mu je prezime bilo? Jel to prezime il ime?

MK: Sofran Gabor.

NN: Gabor, e to. Znači to je prezime Sofran.

MK: Sofran Gabor, tako. Tamo se venčao, u Ivanovu se venčao, ne - u Konaku. Tamo se venčao pa tražimo da nam da slike. Još u one gaće, rukave ovake, uvek smo se smejali da takva, kakva je moda. Pa on po rumunskim.

NN. A, običajima.

MK: Gaće široke, pa rukave široke, košulja. I mi smo uvek se smejali. I bugarski je igro, tako je igro, samo je bio oženjen sa Švabicom. Švabica, iz Konaka je bila.

NN: On je bio sve i sva u Konaku. Em učitelj, em je vodio sav taj društveni život, sviro je na orguljama i vodio taj hor crkveni.

MK: Uh, jako je bio dobar.

NN: I kažem, ušao je u legendu konačku.

MK: Učio je bugarski i igro je tako, tako je igro bugarski sve.

NN: Sad, žena mu bila Švabica.

MK: Jako je bio prijatan i da uči i da, i paorski poso i krave. I krave držao i svinje i sve, sve. A učitelj je, pravi učitelj. I jako dobar učitelj. Zdravo e был добър učitelj. Tej hubave mu j učyl i vьronauka i sot, sot, i računa, ne šte se stor vyše takuš čeled' ket' toj byl. [...] Umrel i, i ta j umrela. [„Jako je bio dobar učitelj, tako je lepo učio i veronauku i sve, sve, i račun, neće se više roditi takav čovek kao on što je bio. Umro je, i ona je umrla.“]

NN: Od četrdeset prve, kad su Nemci došli, oni su imali svoj „kulturbund“, donosili su knjige iz Vinge, sam imao prilike da vidim te knjige. Pito sam posle, niko nije znao da mi kaže da I ima još neko tamo i to bile vrlo lepe knjige. E sad, oni su imali taj, to udruženje i tako, Mađari, i svi su imali, na primer, konkretno u Boki imali su Hrvati svoj skup, Nemci su išli na to da svaka nacija ima. E, pa verovatno je zbog toga i nastrado možda, ko zna. I ovde isto su iz mađarskog kulturbunda jednostavno nestali, ti. Sad dobro, za Nemce znamo šta je bilo, to je poznato, al za ove manje, to se nigde nije zabeležilo, e tako je i Sofron nastradao.

Odabrani fragment transkripta ilustruje potpuni bilingvizam međuratne generacije Palčana (sagovornici MK i NN) na nivou lokalnog srpskog i palčanskog bugarskog govora. Sagovornica MK spontano prelazi na maternji palčanski (istraživač je još na početku razgovora insistirao na upotrebi palčanskog) tokom sećanja na svog učitelja bugarskog jezika. Mlađi sagovornik, NN., povremeno preuzima na sebe zadatak „konsekutivnog prevođenja“ palčanske kulture, ali i aktivno vođenja razgovora o detaljima lokalne istorije.

Zahvaljujućim svojim poodmaklim godina, MK je živi svedok multietničnog međuratnog jugoslovenskog Banata u kome je veza sa rumunskim Banatom veoma živa. U prezentiranom delu razgovora fokus je na „katoličkoj mreži“ Banata u kojoj se pominju Bugari, Mađari, Nemci i Hrvati, a od lokalnih naselja naselja: Boka, Konak i Ivanovo. U banatskom kontekstu i ranije i danas istaknuta je Vinga u Rumuniji, kao najvažniji palčanski/pavlikjanski centar. U razgovoru se ne pominje, ali je u kulturnom smislu i danas najznačajnije mesto Marija Radna, takođe u Rumuniji, kojoj gravitiraju svi katolici iz Banata.

Konstrukcija manjinskog identiteta u međuratnom periodu u Banatu u odabranom fragmentu transkripta (a na osnovu pitanja istraživača o nastavi maternjeg jezika) počinje sećanjem na ličnost učitelja i opisom sadržaja školske nastave. Za žensku decu to je bio ručni rad (ručni rad. Znete? Eklanje, štrikanje), a mušku – primenjena poljoprivreda (muškarci da impuju voće, kako se sadi voće, kako se sadi cveće), sva deca su učila pevanje (učili pevanje za u nedelju). U razgovoru je eksplicitno navedeno da je jezik na kome se pevalo bio bugarski. U pitanju je palčanska tradicija horskog pevanja u crkvi, koja se, zahvaljujući molitvenicima na palčanskom govoru, održava i danas. Pomenuti učitelj, Sofron Gabor, poreklom iz Rumunije, verovatno je pripadao grupi „ugovornih“ učitelja koji su radili u međuratnom periodu u Banatu počevši od 1935. godine.

Manjinska privatna istorija fokusira se na ulogu učitelja i crkve, društveni život se rezimira kao „sviranje na orguljama i rukovođenje crkvenim horom“. Nacionalni simboli očekivano su potencirani i spoljašnjim izgledom učitelja – oblačenjem narodne našnje (Gaće široke, pa rukave široke, košulja), isticanjem njegove socijalne jednakosti sa ruralnim stanovništvom (paorski poso) i negovanjem folklora (igro bugarski), bez obzira što je bio oženjen lokalnom Nemicom (samo je bio oženjen sa Švabicom).

Pomenuti vremenski reperi konstrukcije međuratnog perioda – kad se kralj oženio Rumunkom – markiraju privatnu istoriju. U razgovoru se, od strane drugog sagovornika, prevode na zvanično istorijsko vreme: Postala Jugoslavija; kad su Nemci došli.

Sećanje NN na period Drugog svetskog rata u Banatu neutralno je markirano. Ipak, a pre svega sa stanovišta istraživačke etike, može se osporavati sociolingvističko ili antropološko-lingvističko pravo na „naučno“ tumačenje ličnih stavova o „Drugom“, posebno u delu razgovora koji se odnosi na konfliktne okolnosti tokom Drugog svetskog rata.

Male i malobrojne etničke grupe danas su predmet interesovanja brojnih istraživača, i ma koliko se ova „radoznalost“ istraživačima činila opravdanom, ona sagovornicima na terenu može biti veoma neprijatna. U ovom smislu neophodno je uspostaviti dobar balans između naučnih zahteva za stvaranjem pouzdanih baza podataka (i arhiva zvučne građe) i odnosa sa pripadnicima istraživane zajednice. Pored maksimalnog naučnog poštenja, etička težina problema zahteva i kompleksna istraživačka (pred)znanja u domenu lingvistike, etnologije, folklora, psihologije, lokalne istorije ali i primenjenih političkih nauka.

Dr Biljana Sikimić